

Metka Gombač

GRADIVO OKROŽNEGA NARODNOOSVOBODILNEGA ODBORA TRST
IN OKRAJNIH NARODNOOSVODILNIH ODBOROV TRŽAŠKEGA OKROŽJA
1945—1947

UVOD — PREDSTAVITEV IN HISTORIAT

V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se hrani za povojno obdobje gradivo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst. Gradivo, ki sem ga uredila in popisala, obsega fonde tržaškega okrožja in okrajev Milje—Dolina, Nabrežina, Tržič, Sežana. Pregledano gradivo vsebuje 130 fasciklov, 14 tekočih metrov in zajema leta 1944—1947.

Leta 1959 je Muzej NOB odstopil gradivo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora na novo ustanovljenemu arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Pri izročitvi je bil izdelan splošen popis, fascikli so bili oštevilčeni in zloženi na police.¹

POKRAJINSKI NARODNOOSVOBODILNI ODBOR ZA SLOVENSKO PRIMORJE IN TRST

Dne 28. avgusta 1944 je predsedstvo SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet) izdalo odlok o ustanovitvi pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) za Slovensko primorje. Tako se je v Slovenskem primorju s Trstom in Beneško Slovenijo postavil PNOO kot vmesni člen med predsedstvom SNOS in okrožji. Lahko rečemo, da je PNOO postal nosilec ljudske civilne oblasti in uprave v borbi in po njej. Deloval je od 15. septembra 1944, ko je bil izvoljen na podlagi odloka ob prisotnosti 155 delegatov v Velikih Laznah pri Čepovanu. Predsednik je postal France Bevk, podpredsednika pa Branko Babič in dr. Lavo Čermelj, tajnik dr. Jože Vilfan, izvolili pa so tudi 8 članov.

Od ustanovitve dalje je PNOO vodil upravo Primorja in organiziral široko administrativno dejavnost z vsemi odseki in komisijami, ki jih je razširil po

¹ Viri in literatura: Jeri Janko: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961. — Mikuž Metod: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, Ljubljana 1973 (knjiga 4, 5). Mikuž Metod: Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947—1954. ZČ XXIX/1—2, str. 3—44. Renko Stanislav: PNOO za Slovensko Primorje in Trst, Jadranski koledar 1975. Vilfan Sergij in Zontar Jože: Arhivistika, Ljubljana 1973. — Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 487—650. — Fond Tržaškega okrožja, fonda okrajev Milje—Dolina, Nabrežina, Tržič, Sežana 1944—1947. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.

okrožnih narodnoosvobodilnih odborih, okrajnih narodnoosvobodilnih odborih in krajevnih narodnoosvobodilnih odborih. Z organiziranjem volitev po vaseh okoli Trsta in Gorice pa so postavljali temelje ljudske oblasti tudi na tem ozemlju.

Dogodki na bojišču konec aprila in v začetku maja so bili za delovanje PNOO bistvenega pomena. Oborožena vstaja v Trstu samem se je začela v noči med 28. in 29. aprilom. Proti Trstu so prodirale enote IV. armade in IX. korpusa NOVJ. 29. in 30. aprila so enote jugoslovanske vojske razbile zunanjo obrambo Trsta in 1. maja vpadle v mesto. Tako so bataljoni Komande mesta Trsta in enote jugoslovanske vojske osvobodili Trst. Guvernerjeva palača na Velikem trgu je postala sedež PNOO za Slovensko primorje in Trst.

Dne 5. maja je prišlo do sporazuma med komandantom IV. armade generalom Drapšinom in generalom Hardingom v Trziču, kjer so določili, da naj pride začasna uprava v Julijski krajini v roke Jugoslovanov, enote Anglo-američanov pa ostanejo v Trstu (in koridorju proti Avstriji). To naj bi veljalo do sporazuma Tito-Aleksander.

PNOO je 6. maja 1945 uvedel, 12. maja pa izdal odlok o novi upravni razdelitvi, s katerim se je Slovensko primorje razdelilo na goriško okrožje, tržaško okrožje in avtonomno mesto Trst. Meja med goriškim in tržaškim okrožjem je potekala med dotedanjima okrožjema za srednjo Primorsko in severno Primorsko ter dotedanjim okrožjem za južno Primorsko z naslednjimi spremembami: ozemlje bivših občin Devin-Nabrežina in Zgonek v Komenskem okraju, kakor tudi okraj Sežana z izjemo ozemlja bivše občine Štanjel je pripadalo tržaškemu okrožju. Od ajdovsko-vipavskega okraja je pripadlo tržaškemu okrožju še ozemlje bivše občine Štjak, prav tako pa se je vključil v tržaško okrožje podnanoiški okraj.

Dne 21. maja 1945 se je priključil z dodatnim odlokom tudi tržiški okraj in je tržaško okrožje sprva obsegalo devet okrajev: Devin-Nabrežina, Milje-Dolina, Herpelje-Kozina, Ilirska Bistrica, Koper, Piran, Postojna, Sežana, Trzič. Gospodarski pomen, ki ga je imelo samo mesto Trst za svoje najširše zaledje, zlasti pa narodnost prebivalstva, ki je bilo v veliki večini italijansko, je zahtevalo poseben položaj v sklopu oblastne ureditve. Zato je imel Trst avtonomijo. Pokrajinska zakonodaja z ozirom na Trst je bila le okvirna in so jo predstavniki tržaškega ljudstva še posebej uzakonili za svoje območje ob upoštevanju razmer, ki so vladale v mestu.

Ker je po osvoboditvi PNOO prevzel civilno oblast tudi v večjih mestih, njegova sestava ni več ustrezala potrebam. Na drugem zasedanju pokrajinske skupščine 5. junija 1945, kjer so se zbrali v Trstu delegati iz vse dežele, je bil izvoljen nov glavni odbor, ki je bil razširjen na 60 članov — 2/3 Slovencev in 1/3 Italijanov. Predsedstvo je štel 15 članov. Predsednik je ostal France Bevk, izvoljeni so bili trije podpredsedniki Umberto Zoratti, Luigi Peterin, Boris Kraigher in dva tajnika, Bogdan Breclj in Drago Benčič.

Tako stanje pa se je obdržalo le krajši čas. Tržaško vprašanje je dobilo že med vojno velik mednarodno-politični pomen. Zaveznikom ni bilo vseeno, komu bo po vojni pripadlo to veliko pristanišče. Anglo-američani so pritiskali na Jugoslavijo. 2. junija sta oba zahodna ambasadorja v Beogradu izročila ultimatum, naj se sporazum takoj sprejme.

Prišlo je do tako imenovanega drugega beograjskega sporazuma 9. junija 1945 v Beogradu med vladami Jugoslavije, Združenih držav Amerike in Velike Britanije. S tem je bila v Julijski krajini vključno s Trstom uvedena začasna zavezniška vojaška uprava (ZVU). Jugoslovanska vojska se je morala umakniti, ostalo je le 2000 vojakov. Te je oskrbovala ZVU na področju, ki ga je določil zavezniški vrhovni komandant.

Po sporazumu se je 12. junija Slovensko primorje razdelilo na coni A in B. Temu je sledil odlok PNOO o novi upravno-teritorialni razdelitvi. V cono A, ki je prišla pod ZVU, je prišlo tržaško okrožje, goriško okrožje in mestni osvobodilni svet — Trst.

Tržaško okrožje se je zmanjšalo od prejšnjih devet okrajev na štiri: Milje-Dolina, Nabrežina, Tržič in Sežana. Od okrajev Sežana in Milje-Dolina so s potegnitvijo nove demarkacijske črte odpadli nekateri kraji, ki so prišli pod jugoslovansko upravo. PNOO je odslej deloval le na področju cone A, na področja cone B, ki je prišla pod jugoslovansko upravo, pa je bilo ustanovljeno poverjenišтво pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora s sedežem v Ajdovščini.

TRŽAŠKO OKROŽJE

Tržaško okrožje (samo cona A) je štelo — brez Trsta — 77 500 prebivalcev. Od tega jih je bilo okoli 25 700 slovenske narodnosti in 51 500 italijanske narodnosti.

IO novega tržaškega okrožja je bil izvoljen na prvi redni narodnoosvobodilni skupščini, ki je bila 1. junija 1945 v prisotnosti delegatov vseh okrajev razen mesta Koper. Do tedaj je vodil delo začasni IO, ki so ga sestavljali člani iz prejšnjega južnoprimorskega in posamezni člani iz prejšnjega srednjepri-morskega okrožja. V IO je bilo izvoljenih 17 članov, predsednik je postal dr. Franc Ambrožič iz Postojne, tajnik Alfonz Grmek. Naj že tu povem, da je po prihodu ZVU, ko je prišel postojnski okraj v cono B in dr. Ambrožič ni mogel več opravljati delo predsednika tržaškega okrožja, te posle prevzel in vodil do konca prvi podpredsednik Branko Babič.

Na tem zasedanju so volili tudi predstavnike v pokrajinsko skupščino, in sicer 160; 120 Slovencev in 40 Italijanov. Tretja naloga tega delovnega sestanka so bile volitve narodnega sodišča druge stopnje. V bivšem južnoprimorskem okrožju, ki je bilo nekak predhodnik tržaškega okrožja, so bile volitve okrajnih in okrožnega narodnega sodišča oktobra 1944, v času torej, ko je okupator zelo oteževal delovanje sodišč. Po osvoboditvi in novi teritorialni razdelitvi, ko se je tržaško okrožje v primeru s prejšnjim južnoprimorskim povečalo (do beograjskega sporazuma), se je zdelo potrebno povečati tudi število narodnih sodnikov. Predlagali so 17 kandidatov, ki jih je skupščina izvolila. Predsednik je postal Franc Venturini.

Zasedanja skupščin so bila predhodno tudi v okrajih tržaškega okrožja. Vsi ti odbori, so bili mišljeni le kot začasni nosilci oblasti, v najkrajšem času pa so pripravljali tajne direktne volitve v prav vse organe narodne oblasti. V ta namen je odsek za notranje zadeve pri PNOO že konec maja začel po krajih organizirati sestavljanje volilnih imenikov, kar je bil prvi korak v pripravi izvedbe splošnih volitev, ki naj bi bile v vsej pokrajini. Izvršni organ narodne

oblasti je bila Narodna zaščita, organizirana v krajevnih in okrajnih poveljstvih ter v okrožnem in pokrajinskem načelstvu.

Nov položaj, ki je nastal v Trstu, Gorici in ostalih delih Slovenskega primorja po 12. juniju 1945, ko so prevzeli oblast zavzeniki, pa je odločilno vplival na razvoj vseh inštitucij narodne oblasti. ZVU, ki je začasno prevzela oblast v coni A, kljub zagotovilom, da bodo upoštevali obstoječo upravo, ni bila pripravljena priznati lokalno pravo, ki je veljalo na področju tržaškega in goriškega okrožja in so z odredbami in ukazi sistematično podirali temelje ljudske oblasti v coni A.

Prvi udarec je bil zadan Narodni zaščiti. Načelnik NZ za mesto Trst je 13. junija 1945 od ZVU prejel nalog, da NZ ne sme patroljirati, da zaščitniki ne smejo hoditi oboroženi po ulicah. Sledile so številne aretacije članov NZ. 22. junija pa je pisarna generala Hardinga obvestila načelnika odseka za notranje zadeve pri PNOO, referenta za notranje zadeve pri osvobodilnem svetu za Trst ter referenta obeh okrožij, da je NZ v Trstu in v vsej pokrajini razpuščena. Člane NZ so zavezniki povabili, da se vpišejo v novo civilno policijo, ki jo je organizirala ZVU, vendar pa so bili zavezniki pri sprejemanju kandidatov nenaklonjeni bivšim članom NZ, pa tudi pogoji za sprejem so bili precej nesprejemljivi.

NOO, krajevni, okrajni in okrožni, so tudi po razpustu NZ uspešno poslovali dalje. Julija in zlasti avgusta 1945 so bili po okrajih in vaseh zbori volilcev, na katerih so volilci kontrolirali delovanje NOO, postavljali predloge za izboljšanje njihovega dela ter sprejemali sklepe. Marsikje so bile nadomestne volitve po krajih, kjer so zamenjali ali dopolnili NOO.

Dne 12. julija so z ukazom številka 6 uvedli italijanska sodišča, kakršna so bila pred 8. 9. 1943. Vse sodne oblasti, ki so bile postavljene v okupirani coni do 11. junija 1945, so ukinili. Ukinilo se je torej višje narodno sodišče za Slovensko primorje in Trst, okrožno narodno sodišče za tržaško okrožje s sedežem v Trstu in okrožno narodno sodišče za Gorico s sedežem v Gorici ter okrajna narodna sodišča — Tržič, Nabrežina, Sežana, Milje-Dolina in mestno narodno sodišče Trst.

Najhujši udarec ljudski oblasti pa je nedvomno pomenil ukaz št. 11 o krajevni upravi, ki ga je izdala ZVU 11. avgusta 1945. Ta ukaz je prepovedoval NOO oblastno in javnopravno delo, na njihovo mesto pa je postavljajl okrožne in občinske svete in okrožne in občinske predsednike, ki jih je imenovala ZVU. Cono A so razdelili v dve deželi, goriško in tržaško ter občino Pulj. Drugi dan po objavi ukaza 11 so bile na trgu Unità v Trstu, na Travniku v Gorici in v drugih krajih v coni A velike demonstracije. PNOO je poslal proteste vladam VB, ZDA, sestavljena je bila vrsta resolucij iz okrožij in okrajev, poslanih ZVU. Predstavniki zavezniške oblasti so se zavedali, da ne bodo mogli z eno potezo izbrisati ustanove, ki so zrasle v boju proti stari oblasti in so bile zakoreninjene v zavesti našega ljudstva. Zato so v drugi polovici avgusta in v septembru skušali prepričati ljudstvo na Primorskem o demokratični vsebini ukaza št. 11, vendar brez uspeha, saj je bilo jasno, da hočejo zavezniki vzpostaviti staro zakonodajo in upravo, kakršna je bila pred kapitulacijo Italije. Čeprav so NOO izgubili oblastveno funkcijo, pa niso izgubili ogromnega političnega vpliva in opore med ljudstvom; ki je predloge, navodila in nasvete PNOO do leta 1947 sprejemalo kot zakone.

UPRAVNA RAZDELITEV TRŽAŠKEGA OKROŽJA

V upravnem pogledu je bilo tržaško okrožje razdeljeno na štiri okraje (od beograjskega sporazuma dalje), ki jih je sestavljalo 95 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO).

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Sežana

Ta okraj je sestavljalo 28 KNOO: Avber-Gradnje, Col-Repentabor, Dane pri Sežani, Dobrovlje, Dutovlje, Godnje, Kazlje, Kopriva-Brje, Krajna vas, Kreplje, Križ-Filipče Brdo, Lokev, Merče, Orlek-Fernetiči, Plešivca, Ponikve, Povir, Sežana, Skopo, Šepulje, Šmarje, Storje-Majceni, Tomaj, Utovlje-Grahovo Brdo, Veliki Repen, Voglje, Vrhovlje, Žirje.

Okrajni NOO Sežana je bil izvoljen na prvi narodnoosvobodilni skupščini 25. maja 1945, predsednik je postal Ivan Pirc, podpredsednik Dragica Tomšič in tajnik Leopold Rener. Ker je bil to izrazito slovenski okraj in je bilo Italijanov le malo, so bili vsi odborniki slovenske narodnosti. Okrajni NOO Sežana je razvil široko poslovanje z vsemi odseki in komisijami. Ta okraj je imel v primerjavi z ostalimi poseben položaj, saj so ga zavezniki priznali in upoštevali. Predsedstvo je bilo v stiku z angleškim guvernerjem in je z njim sodelovalo. Priznani so bili tudi vsi KNOO. Medtem ko so v ostalih okrajih zavezniki začeli izvajati odlok št. 11 že jeseni 1945, pa je okraju Sežana ostala oblastna funkcija do 4. decembra 1945. Tedaj so pozvali predstavnike odbora in postavili zahtevo, naj se za okraj določi predsednika in štiri člane v ožji odbor, ki bi bil podrejen višjemu predsedniku v Trstu. Na te pogoje predstavniki okrajnega NOO Sežana niso pristali z obrazložitvijo, da so oni izvoljeni od ljudstva. S tem je bilo sodelovanje z zavezniki prekinjeno.

Na drugi skupščini okrajja 23. decembra 1945 je bil podan pregled dela. Poročali so referenti vseh odsekov, izvoljen je bil tudi nov IO. Predsednik je postal Miro Pupis, podpredsednik Anton Pipan, tajnik Zdravko Trampuž. Sprejete so bile smernice o nadaljnjem delu v novih pogojih. Te so skušali leta 1946 izpeljati in lahko ugotovimo, da kar uspešno, saj je bila reakcija v okraju Sežana šibkejša kot v ostalih treh okrajih tržaškega okrožja.

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Nabrežina

Okraj je sestavljalo 20 KNOO: Briški, Cerovlje, Devin, Gabrovec, Jamlje, Mali Repen, Mavhinje, Medjavas, Nabrežina, Praprot, Prečnik, Salež, Samatorca, Sv. Ivan, Sosljan, Slivno, Šempolaj, Trnovca, Vižovlje, Zgonik-Koludrovca.

Okrajni NOO Nabrežina je imel prvo skupščino 26. maja 1945, kjer je bil izvoljen IO, predsednik je postal Ferdinand Rukin, podpredsednik Ivan Milič in Feruccio Gratton in tajnik Milena Simonetta. Na tej skupščini so izvolili tudi okrajno sodstvo, 30. maja pa je bila imenovana okrajna Narodna zaščita. Vsi odborniki razen enega so bili slovenske narodnosti. Odbor je polno zaživel z vsemi odseki in komisijami in užival veliko podporo ljudstva. Kljub odloku št. 11, s katerim so odboru odvzeli oblastno funkcijo, je le-ta opravljal še vrsto svojih nalog, pa tudi zavezniki, ki so imeli premalo svojih ljudi, so bili prisiljeni sodelovati z odborom.

Pogajanja o tem, da bi imenovali predsednika in štiri člane v upravo, kakršno so hoteli zavezniki, so tekla celo jesen 1945, do konca leta 1945. Zavezniški guverner iz Trziča pa je na seji okrajnega NOO 28. decembra 1945, ki se je je tudi sam udeležil, okrajni NOO Nabrežina dokončno razpustil. Že 7. januarja 1946 so zavezniški vojaki zasedli prostore KNOO Nabrežina. Kljub temu da so odbor razpustili, so na drugi skupščini 31. januarja 1946 izvolili nov IO, ki so ga sestavljali predsednik Ferdinand Rukin, podpredsednika Stanko Sukljan, Josip Skrk in tajnik Marij Milič. Odbor je s pomočjo odsekov deloval še celo leto 1946, čeprav sta ZVU in reakcija vse bolj ovirala njegovo delovanje.

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Tržič

Okraj je štel 22 KNOO: Aris (Darež), Begliano (Beljan), Bistrigna (Bistrinja), Cassegliano (Kaseljan), Dobbia (Dobija), Doberdo (Doberdob), Fogliano (Foljana), Panzano, Pieris (Pieris), Polazzo (Polače), Redipuglia (Redipulja), Ronchi (Ronke), Sagrado (Zagraj), San Canziano (Škocijan), Selz (Selce), Soleschiano, San Pietro d'Isonzo (St. Peter ob Soči), San Polo (Šempolaj), Staranzano (Štarancan), Monfalcone (Tržič), Turriaco (Turjak), Vermegliano (Romjan).

Okrajni NOO Tržič so izvolili na prvem zasedanju okrajne skupščine 27. maja 1945. Predsednik je postal Amedeo Viglioni, podpredsednik Rudolf Leonardič in tajnik Otto Ferletič. Razen KNOO Doberdob, kjer je bila večina prebivalcev slovenske narodnosti, so bili v vseh drugih krajih odborniki italijanske narodnosti. To je bil okraj, kjer je bilo prebivalstvo v veliki večini italijansko. Tudi v okraju Tržič, kot pri vseh drugih okrajih, moramo ločiti dve fazi političnega življenja; prvo dobo takoj po osvoboditvi, ko so ljudski organi prevzeli oblast, in drugo, ko so ta del Primorja zasedli zavezniki in se je stanje bistveno spremenilo, poslabšalo. Delovanje reakcije je bilo v tržiškem okraju zelo močno in njen glavni namen je bil razbiti enotnost med Slovenci in Italijani. Tako so npr. pobirali podpise za priključitev k Italiji, trosili italijanske zastave, letake in širili lažno propagando, vse to pa je zmanjševalo aktivnost italijanskega prebivalstva. Reakcijo so v glavnem predstavljale manjše skupine odvetnikov, veleposestnikov in duhovnikov.

Okraj je bil precej pomemben, saj je imel največ industrije. Zato je bila zahteva zaveznikov, da se delovanje NOO čimprej ukine, dosti bolj dosledna.

V Doberdobu je 29. decembra 1945 zavezniški guverner zajel ves arhiv, sedež okrajnega NOO Tržič pa so zavezniki izpraznili in zasedli so ga angleški vojaki.

Delo mestnega NOO Tržič in še nekaterih drugih je skoro popolnoma zamrlo. Kljub temu so nekateri KNOO s posameznimi odseki skušali delovati še v letu 1946.

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Milje-Dolina

Okraj je imel 25 KNOO: Barissoni, Boljunec, Boršt, Božiči, Cerei, Čampore, Crevatini (Hrvatini), Dolina, Domjo, Elleri (Jelarji), Premenzano, Farnei, Grisa, Lazzaret- S. Mihael, Mačkovlje, Milje, Norbedi, Plavje, Ricmanje, Sv. Barbara, Škofija, Prebeng, S. Rocco, Stramar, Žavljje.

Okraj Milje-Dolina je imel prvo zasedanje skupščine 31. maja 1945, kjer je bil izvoljen IO okraja, kot predsednik Stanko Vidrih, podpredsednik Giorđano Frausin; tajnik Giovanni Pobega in Josip Bolčič.

Po beograjskem sporazumu in potegnitvi demarkacijske črte je od okraja odpadlo 12 vasi, ki so prišle v cono B. Zaradi tega so odpadli tudi nekateri člani odbora, ki so jih nato na sestanku 7. avgusta 1945 zamenjali z drugimi. Ko je bila demarkacijska črta dokončno postavljena in so se novi člani odbora vpejli v delo, je odbor na novo zaživel, vendar ne za dolgo, kajti odlok št. 11 ZVU je stanje zopet spremenil. Prvi mesec je ostal odbor brez prostorov in začeti je bilo treba praktično od začetka. Oživiti je bilo treba delo na terenu med KNOO, kjer so nekateri, npr. Stramar in Žavlje delovali zelo slabo. Še slabše je bilo v mestnem NOO Milje, kjer je bila reakcija zelo močna, bolj pa je bilo v krajih s slovensko večino prebivalstva.

Dne 3. decembra 1945 je zahteval razgovor s predstavniki okrajnega NOO zavezniški oficir za civilne zadeve, kateremu so italijanski predstavniki socialistov in krščanskih demokratov obljubili sodelovanje, zato je to pričakoval tudi od slovenskih zastopnikov. Ti pa so tudi tokrat odbili vsako sodelovanje pod pogoji, ki so jih postavili zavezniki.

Okrajni NOO Milje-Dolina se je sestal 19. januarja 1946 na drugem zasedanju skupščine, kjer so bila podana poročila o delu vseh odsekov. Izvolili so tudi nov IO. Predsednik je postal Carlo Prodan in tajnik Josip Bolčič.

NOTRANJA ORGANIZACIJA PNOO, TRZAŠKEGA OKROZJA IN OKRAJEV

Administrativna dejavnost PNOO je bila zelo široka. Osnovanih je bilo 15 odsekov z oddelki. Vsak odsek je imel svojo rimsko številko: I tajništvo, II notranje zadeve, III izgradnja narodne oblasti, IV personalni odsek, V finančni odsek, VI socialno skrbstvo, VII prosvetni odsek, VIII odsek za trgovino in preskrbo, IX odsek za statistiko, X odsek za obnovo in gradnjo, XI odsek za industrijo in obrt, XII odsek za kmetijstvo, XIII odsek za promet, XIV odsek za gozdarstvo, XV odsek za zdravstvo.

Ker pa je bilo delovanje PNOO v coni A ob prihodu ZVU načrtno ovirano, je prišlo okoliščinam primerno do notranje reorganizacije, in 31. julija 1945 so bile osnovane štiri komisije: upravno-politična, gospodarsko-politična, komisija za socialne zadeve, prosvetna komisija, ter tajništvo in blagajna z ustreznimi oddelki.

Nova administrativna ureditev je izgledala takole:

I. Tajništvo

Prevzelo je vse posle dotedanjega personalnega odseka, upravo hiše in oddelka za zveze, izvrševalo je sklepe predsedstva in vodilo kontrolo nad delovanjem.

II. Gospodarsko-politična komisija

V okvir njenega delovanja so prišli — odsek za trgovino in preskrbo, industrijski odsek, gradbeni odsek, gozdarski odsek, odsek za kmetijstvo in zadružništvo;

III. Upravno-politična komisija

Združevala je v svojem okviru odsek za notranje zadeve, javno tožilstvo in nadzorni referat;

IV. Blagajna

Sem sodita finančni odsek in carine;

V. Komisija za socialne zadeve

Prevzela je delo socialnega skrbstva in zavarovanja ter odseka za zdravstvo;

VI. Prosvetna komisija

V okvir te komisije je prišel odsek za prosveto z vsemi oddelki.

OPIS DELA KOMISIJ IN ODSEKOV

Delo odsekov v tržaškem okrožju in okrajih je bilo različno. Aktivno je delovalo vseh petnajst odsekov, vendar so nekateri razvili širše poslovanje, drugi manjše, odvisno od potreb in možnosti.

UPRAVNO POLITIČNA KOMISIJA

Odsek za notranje zadeve (II)

Ta odsek je pričel delati v tržaškem okrožju 5. junija 1945. Imel je zelo široko mrežo dejavnosti, saj so v njegov delokrog spadale naslednje naloge: 1. skrb za javni red in varnost prebivalcev v tesni zvezi z organizacijo Narodne zaščite; 2. varnost javnega prometa; 3. skrb za zaščito in izvajanje iz demokratičnega reda izvirajočih pravic in dolžnosti državljanov; 4. evidenca in vodstvo spiska vsega prebivalstva okrožja (matične knjige, osebne izkaznice, državljanstvo, pristojnost, evidenca tujih državljanov itd.); 5. izgradnja narodne oblasti (volitve, sestav volilnih seznamov, kontrola nad KNOO); 6. reševanje pritožb po kazenskih določilih KNOO.

Do 12. 6. 1945 je odsek močno razvil svoje poslovanje na celem področju. V mnogih KNOO so se organizirale volitve, izdajali sočasne legitimacije, potne dovolilnice, skrbeli za delo v KNOO itd.

Pri odseku za notranje zadeve sta obstajala oddelek za statistiko (prej samostojni odsek IX), ki je zbiral po okrajih najrazličnejše statistične podatke, in oddelek za anagraf in matične knjige.

Prav tako je k temu odseku spadala tudi odpravna pisarna, ki je začela delati 9. julija 1945. S tem je bil uveden enoten delovodnik, indeks in okrožni arhiv.

V novih razmerah, s prihodom ZVU, razpustom Narodne zaščite in z ukazom številka 11, pa je bila ustanovljena Upravno-politična komisija, kamor

je bil vključen tudi odsek za notranje zadeve. Naloge in pravice so se bistveno spremenile. Reševali so le nove probleme, ki so nastajali na področju notranje uprave, skrbeli za vzgojo članov NOO ter tudi za to, da so NOO še vedno poslovali, ne kot oblastveni organ, ker je bilo to nemogoče, pač pa kot izvoljeni organi vaše skupnosti, zato naj bi reševali vsa vprašanja, ki so se porajala, seveda v okviru danih možnosti.

V okvir upravnno-politične komisije je prišla tudi inštitucija *javnega tožilca*.

V delovno področje javnega tožilca je spadalo sodelovanje v kazenskem sodstvu, civilnem sodstvu, sodelovanje z vojaškimi organi ter splošni nadzor, kamor sodi nadzor nad vsemi NOO in posamezniki, nadzor nad gospodarstvom ter v splošnem tudi nadzor nad društvenim življenjem.

Po sporazumu o delitvi Julijske krajine v cono A in B pa je bilo treba izvesti reorganizacijo. V civilnem sodstvu tožilstvo še ni začelo poslovati, ker do prevzema oblasti v coni A še niso bila organizirana sodišča v takem obsegu, da bi mogla začeti reševati civilnopravne spore. Drugačen je bil položaj v kazenskem sodstvu, kjer so vsi javni tožilci dobili že vrsto prijav. Ko je jugoslovanska vojska predala oblast ZVU je bil seveda ustavljen tudi razvoj narodnih sodišč. Sodelovanje z zavezniki pri kazenskem sodstvu ni steklo. Neokrnjeno je ostalo le delovanje v splošnem nadzoru. Ko so imeli NOO še oblastvene funkcije, pa tudi kasneje, so javni tožilci skrbeli za to, da se je ljudska oblast utrjevala, prav tako so skrbeli za vzgojo kadrov. Udeleževali so se sej NOO in zborov volilcev, na katerih so reševali različna vprašanja, ki so se pojavljala v zvezi z narodno oblastjo, pojasnjevali naloge narodne oblasti in njen pomen itd.

Javno tožilstvo kot tako je obstajalo in izvrševalo svoje funkcije do sklepa seje PNOO 3. septembra 1945, na kateri je bil priznan ukaz št. 11 in je prišlo do reorganizacije. V okviru upravnno-politične komisije je bil ustanovljen nadzorni referat, ki je naprej opravljal posle, kakršne je imela prej institucija javnega tožilca.

Odsek za izgradnjo narodne oblasti (III)

Ta odsek ni deloval kot samostojen odsek pri tržaškem okrožju, ampak kot oddelek pri odseku za notranje zadeve oziroma po reorganizaciji v okviru upravnno-politične komisije.

Glavna naloga tega oddelka je bila skrb za čim boljše delovanje narodne oblasti pri okrožju, okrajih in krajevnih NOO. Oddelek za izgradnjo narodne oblasti pri tržaškem okrožju je bil v stalnih stikih s podrejenimi odbori tako, da so te odbore obiskovali in jih poučevali, organizirali konference, tečaje ter se udeleževali sej in vaških zborov.

Važen poudarek je bil na volitvah. Večina narodnoosvobodilnih odborov je bilo izvoljenih že med vojno ali pa takoj po njej.

Ustanovljen je bil tudi personalni referat, zato da je vodil kartoteko funkcionarjev narodne oblasti, skrbel za njihovo izobrazbo in izbiral najsposobnejše.

Personalni odsek (IV)

Personalni odsek je vodil točno evidenco o vsem osebju, ki je bilo zaposleno pri narodnoosvobodilnih odborih. Tu so bili zbrani točni spiski članov okrožja, okrajev in KNOO ter odsekov.

Po 31. juliju 1945, ko je prišlo do nove notranje ureditve, je prišel personalni odsek v okvir tajništva.

BLAGAJNA

Odsek za finance (V)

Takoj po osvoboditvi je okrožni odsek za finance začel ukrepati ter tako priskrbel okrožju in okrajem potrebne dohodke. Pri KNOO so se organizirali finančni referenti, v mestu, okrajih in okrožju pa finančni odseki. V tehničnem oziru so uvedli enotno knjigovodstvo in pripravili tiskovine za potrdila, mesečna poročila, proračune, obračune itd. Izdana so bila tudi vsa potrebna navodila.

Ko je prevzela oblast ZVU, se je delo odseka zelo spremenilo. ZVU je vpejljala star način pobiranja davkov v obliki esatorij in trošarin. S tem so bili odvzeti pomembni dohodki za kritje potreb (plače uslužbencev, socialne podpore, oskrba javnih prostorov ...).

Delo okrajnih finančnih odsekov se je odslej nanašalo le na blagajniške posle. Denar so okraji dobivali od okrožja, okrožje pa od PNOO.

GOSPODARSKO POLITIČNA KOMISIJA

Po 1. maju 1945, ko je bilo ozemlje Julijske krajine pod jugoslovansko upravo, je gospodarsko življenje tako v industriji kakor na drugih področjih dokaj zaživelo. Začeli so zaposlovati novo delovno silo v industriji in obrti, ki ni bila prizadeta med vojno.

Gospodarski položaj, ki je že naredil prve korake k izboljšanju, je 12. junija spet prišel v krizo. Z uvedbo stare zakonodaje so dali zavezniki vodilnim reakcionarnim gospodarskim krogom možnost, da so nadaljevali prejšnje nedemokratično delo, kar ni ostalo brez posledic in vpliva na ljudi na tem ozemlju. Postopno je rasla brezposelnost, ustvarjeni so bili tudi ugodni pogoji za špekulacijo.

Zaradi pomanjkanja oblastno politične funkcije PNOO (oziroma gospodarsko-politične komisije) niso mogli neposredno vplivati na razvoj gospodarske dejavnosti v coni A. Zato so se morali omejiti predvsem na to, da so pomagali s svojimi predlogi in nasveti ter izdelanimi osnutki in načrti, kolikor so jih hoteli zavezniki sprejeti in upoštevati.

V okvir gospodarsko-politične komisije so spadali naslednji odseki:

Odsek za trgovino in preskrbo (VIII)

Z oddelki: oddelek za preskrbo vojske; — oddelek za preskrbo civilnega prebivalstva — skladišča; — transport; — NAVOD — (skrbi za trgovino, pazi na cene, črno borzo).

Pri KNOO niso bili postavljeni samostojni odseki, ampak je skrbel za prehrano kraja celoten odbor. Pri okrajni NOO so bili organizirani odseki.

Ker so zavezniki potem, ko so prevzeli oblast, izročili preskrbo prebivalstva SEPRAL (ta je zamenjal NAVOD), je postal odsek za trgovino in preskrbo brezpredmeten in so ga ukinili, njegove posle pa je prevzelo načelstvo komisije.

Avgusta 1945 je bilo sklenjeno, da se v Trstu osnuje organ, ki bo opravljal posle zunanje trgovine med cono A in B, ta organ se je imenoval komisija za zunanjo trgovino pri PNOO — Trst.

Odsek za obnovo in gradnje (X)

Odsek za obnovo in gradnje je vseboval naslednje oddelke: oddelek za urbanizem; — oddelek za visoke gradnje; — oddelek za nizke gradnje; — oddelek za kmetijske gradnje; — oddelek za hidrotehnične gradnje.

Ti oddelki so delovali pri okrožju, pri okrajih pa sta delovala dva oddelka: oddelek za visoke in kmetijske gradnje; — oddelek za nizke in hidrotehnične gradnje.

Delovanje tega odseka je bilo omejeno predvsem na ugotavljanje materialne škode, ki je nastala med vojno. Sistematično so popisovali porušene objekte, opravljena pa so bila tudi najnujnejša popravila poškodovanih stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Organizirali so številne delovne akcije.

Na pobudo gospodarsko-politične komisije je bila konec septembra 1945 ustanovljena Zadruga vojnih oškodovancev s podružnicami za vso cono A, z nalogo, da bi ugotovili vso vojno škodo prizadetih in da bi zastopali njihove interese pri oblasteh.

Odsek za industrijo in rudarstvo (XI)

Odsek je pričel delovati takoj po osvoboditvi, ko so bili storjeni prvi načrti v smeri sodelovanja tržaške industrije z jugoslovanskimi potrebami. Jugoslovanska vlada je že sklenila z nekaterimi podjetji okvirne pogodbe. V trenutku, ko se je Primorska razcepila, izgledov za sodelovanje ni bilo več. Z ukazom številka 11 je delovanje, četudi samo statistično, postalo celo oteženo. Rudniki in večji obrati so z razmejitvijo odpadli iz delovnega področja tržaškega okrožja, tako da je bilo delovanje omejeno zgolj na statistično ugotavljanje stanja, v katerem je bila industrija. Največji industrijski center je bil okraj Tržič, sledijo Milje, kjer je bilo zastopano malo ladjedelništvo, najmanj v okraju Sežana, v okraju Nabrežina pa je bilo nekaj kamnolomov.

Odsek za kmetijstvo (XII)

Po osvoboditvi so začeli delovati po okrožju in okrajih kmetijski referenti.

Delovanje odseka je zajemalo naslednje panoge: zadrugištvo — ustanavljali so zadruge po okrajih, okrajne zadruge pa so po potrebi odpirale podružnice po bolj oddaljenih vaseh; — živinoreja, veterinarstvo; — poljedelstvo; — zbiranje gospodarskih statističnih podatkov; — kmetijska posvetovanja, referati in sodelovanje na vaških zborih.

Po prevzemu oblasti je zavezniški častnik poklical okrožnega kmetijskega referenta in ga opozoril, da v Trstu obstajajo stari kmetijski uradi (pred 8. 9.

1943) s potrebnim upravnim aparatom. Po ukazu številka 11 in načinu, kako je ZVU to izvedla, ne da bi upoštevali potrebe in zahteve ljudstva, se je sodelovanje prekinilo in je odsek za kmetijstvo naprej deloval v okviru danih možnosti.

Odsek za gozdarstvo (XIV)

Z rednim poslovanjem je začel maja 1945. Glavne naloge so bile: 1. zaščita gozdov, 2. preskrba z lesnim materialom; 3. pogozdovanje in izboljševanje gozdov.

Po vaseh so organizirali upravne odbore. Aktivnost odborov se je izkazovala z uspehi pri zatiranju kraje ter organiziranjem pobiranja borovega prelca.

Po odhodu jugoslovanske armade in potem, ko je ZVU razpustila ljudsko oblast, takojšnje nadomestitve ni bilo, in so ostali gozdovi nezaščiteni.

Kljub prizadevanju odseka za gozdarstvo ZVU ni ničesar naredila za zaščito gozdov. 19. januarja 1946 je bil izdan odlok 64, s katerim naj bi uvedli Pokrajinski gozdni urad (Trst), okrožne in okrajne, osebje pa bi bilo vključeno v civilno policijo Julijske krajine in direktno podrejeno ZVU, vendar se v drugi polovici leta 1946 ta odlok še ni izvajal.

Odsek za promet (XIII)

V delovno področje tega odseka so spadale predvsem železnice, pošta in cestni promet. Vse te sektorje je že prve dni zasedbe prevzela ZVU in tako odzela prometnemu odseku vsako možnost udejstvovanja.

Dejansko je bil odsek ukinjen 30. aprila 1946 skupaj z informativno pisarno in z odsekom za zveze. Delo vseh treh institucij je od tedaj vodila prometno-informativna pisarna.

KOMISIJA ZA SOCIALNE ZADEVE

Boj ljudstva Julijske krajine proti okupatorju je pustil svoje sledi tudi v socialnem ustroju in zdravju prebivalstva. Takoj po osvoboditvi pa do prihoda ZVU je bilo na polju socialnega skrbstva zastavljenih več stvari. Pričelo se je izplačevanje podpor, organiziranje zavarovanja in zdravstva.

ZVU kot začasni suvereni gospodar na tem ozemlju ni dosti storila v tej smeri. Komisija za socialne zadeve je zato s pomočjo okrožnega in okrajnih odsekov ter s pomočjo množičnih organizacij, prireditelj in z nabiralnimi akcijami skušala zbirati sredstva, da vsaj v najnujnejših primerih ublaži težak položaj. Sem sta spadala odsek za socialno skrbstvo in odsek za zdravstvo.

Odsek za socialno skrbstvo (VI)

Delati je pričel 8. maja 1945. Delo je bilo načrtovano zelo obširno in razvili so vrsto oddelkov: mladinsko skrbstvo; — invalidsko skrbstvo; — začasne podpore; — socialno zavarovanje nameščencev; — splošno skrbstvo.

Delo je bilo močno okrnjeno z ukazom številka 11, saj so izgubili večino dohodkov in je bilo financiranje zelo omejeno. Kljub oviram je odsek tudi v letu 1946 nudil pomoč v denarju in materialu družinam padlih, družinam, katerih hranitelji so bili v JA in drugim, potrebnim pomoči.

Odsek za zdravstvo (XV)

Poslovati je začel 9. maja 1945. Organizacija zdravstva je potekala s pomočjo zdravstvenih referentov vseh okrajev tržaškega okrožja. Organizirane so bile krajevne ambulante na sedežih okrajev ali v posameznih krajih, vodile so jih strokovne moči in so redno poslovale. Odsek je poleg tega skrbel za zdravstveno prosveto ljudi s predavanji, sodeloval z oddelki socialnega skrbstva, sodeloval pri organiziranju bolniške blagajne, zdravstvene oskrbe za dijake, kakor tudi posvetovalnice za matere in otroke. Na vse drugo delo v coni A je imel zdravstveni referent le bežen vpogled, ker ga je ZVU pri tem omejevala.

PROSVETNA KOMISIJA

Po osvoboditvi je bila prvič priznana slovenskemu delu prebivalstva jezikovna enakopravnost z Italijani. Ustroj prosvetne uprave je bil naslednji: posle vrhovne prosvetne uprave za vso pokrajino je vodil prosvetni odsek PNOO s sedežem v Trstu. Za tržaško okrožje je bil postavljen prosvetni odsek z oddelki. Razvili so močno dejavnost na področju šolstva in kulture sploh in vsepovsod organizirali prosvetne delavce. Izdelali so načrt za šolsko leto 1945/46, organizirali roditeljske svete, tečaje za učitelje. Za italijansko prebivalstvo je ostala vsa prejšnja prosvetna organizacija nedotaknjena in se je naša oblast omejila le na vzdrževanje vsega aparata. Pri PNOO so se pri prosvetnem odseku osnovali vzporedni italijanski oddelki z italijanskimi referenti.

Prosvetni odsek za tržaško okrožje (VII)

Imel je naslednje oddelke: šolstvo (osnovno, srednje, dijaški domovi); — prosvetno delo po društvih (čitalnice, knjižnice); — fizkultura; — dramatika; — prireditve (mitingi, proslave); — pevski zbori, godbe.

S prihodom ZVU in ukazom št. 11 je bilo prosvetnemu odseku onemogočeno sodelovanje. V vrhovno šolsko upravo za slovensko šolstvo so zavezniške šolske oblasti pritegnile celo emigrante. Dosledno so odklanjali priznanje šolske uprave, odrekli veljavnost slovenskim šolskim knjigam in prepovedali njihovo uporabo na šolah v coni A. Prav tako niso bili priznani učni načrti.

KOMISIJA ZA UPRAVO NARODNE IMOVINE — KUNI

V tržaškem okrožju je delovala od 1. maja 1945. Glavne naloge te komisije so bile: 1. da vzame v začasno upravo in zaščito imovino oseb, ki jih je okupator pregнал ali odpeljal v taborišča; 2. da prevzame in zaščiti imovino oseb, ki so zapustile bivališče, odšle z okupatorjem ali neznano kam; 3. vzame v svojo upravo vso imovino — last okupatorja — ter z njo upravlja po načelu dobrega gospodarja; 4. dobi v upravo vso imovino onih oseb, ki so bile obsojene na vojaških ali civilnih sodiščih na zaplembo imovine.

KUNI je takoj po 1. maju začela delati. Po dogovoru z zavezniki se je Komanda mesta Trst preselila iz Trsta in je KUNI prevzela v čuvanje in upravo ves vojni plen. Toda po ukazu št. 11 in dopisu št. 13 — 6. 8. 1945 bi KUNI

morala ukiniti svoje delo, ker pooblaščenim niso imeli poverilnih pisem JA, potrjenih od zavezniških oblasti, da zastopajo JA pri popisovanju in nadzoru vanju vojnega plena, ki se je nahajal v coni A.

KUNI je nato nadaljevala delo pač tako, kot so ji dovoljevale okoliščine in kolikor so ji pomagali NOO. Sodelovali so z različnimi odseki tako, da so jim dajali na razpologo material (največ z odsekom za obnovo in gradnjo).

SPOZNAVANJE GRADIVA IN DOSEDANJA UREDITEV

Gradivo lahko razdelimo na pet fondov: 1. fond tržaškega okrožja — 58 fasciklov; 2. fond okraja Milje-Dolina — 19 fasciklov; 3. fond okraja Nabrežina — 20 fasciklov; 4. fond okraja Tržič — 6 fasciklov; 5. fond okraja Sežana — 22 fasciklov.

Celotnemu gradivu je dodano tudi pet fasciklov prosvetnega odseka okraja Herpelje-Kozina.

Spisovno gradivo obsega 14 tekočih metrov. V glavnem je pisano v slovenskem jeziku, različna obvestila, navodila in okrožnice, ki jih je pošiljal PNOO ali tržaško okrožje so dvojezični, spisi pa, ki so nastajali v krajih z italijansko večino prebivalstva, kot je okraj Tržič ali nekateri KNOO v okraju Milje-Dolina pa so pisani le v italijanskem jeziku.

Časovni razpon gradiva je kratek, zajema leta 1944, 1945, 1946, 1947. Vsebinsko je gradivo raznovrstno.

Da bi pri tržaškem okrožju dosegli enotnost in točnost v uradnem poslovanju, smotno reševanje spisov, pregledno shranjevanje in najdbo, je bila 9. julija 1945 uvedena odpravna pisarna, ki je razvila svoj način poslovanja. Izdana so bila tudi naslednja navodila:

»1. vsi dopisi morajo biti naslovljeni na okrožni izvršni narodnoosvobodilni odbor Trst (Piazza Ponte Rosso 6/II); 2. s pripombo, kateremu odseku je bil posamezni dopis namenjen; 3. vsi dopisi morajo biti opremljeni s tekočo številko okrajnega ali krajevnega delovodnika in datumom; 4. v dopisu, v katerem se odgovarja, naj se vedno navede tudi protokolna številka delovodnika (okrožnega) in datum odseka, ki je dal povod za odgovor; 5. dopisi naj imajo vedno na kratko naveden »predmet«; 6. podpisati jih morajo odgovorni referenti in načelniki; opremljeni morajo biti tudi z žigom; 7. okrajni odbori naj s tem seznanijo KNOO.«

V odpravno pisarno je prihajala in odhajala vsa pošta za celo okrožje. Pošto so vpisali v delovodnik in jo nato izročili odseku, kateremu je bila namenjena. Iz odsekov, vsak je imel svojo rimsko številko, so prinašali rešene spise v odpravno pisarno, kjer so jih izknjižili in odposlali naslovljencu. S tem so hoteli doseči, da se spisi ne bi izgubili, možna pa je bila tudi kontrola nad rednim delom odsekov.

Za vsak spis so morali napraviti dve kopiji, ena je ostala pri odseku, druga pa pri okrožnem arhivu.

Uporabljali so kombinirani sistem: spise so do neke stopnje združevali po vsebini, vsebinske skupine pa so postavili v kronološko zaporedje. V posameznih primerih (javni tožilec), najdemo spise oštevilčene po zaporedju datumov. Vloga

je bila torej vpisana v delovodnik, kjer je dobila zaporedno številko po zaporedju prejema. Rešitev je dobila isto številko in se je vpisala v delovodnik pri njej. Ponovna vloga o isti zadevi je dobila novo številko, v delovodniku pa so to označili. Ko je bila zadeva končana, je šla ad acta pod zadnjo številko. V vsakem letu se številčenje začneja znova.

Primer: spis označen v delovodniku pod številko 685, datum pisma 1. 8. 45, datum prihoda 2. 8. 45, lastno I (tajništvo I); predmet: sodniki (njihovi podatki), poslano vsem okrajnim NOO, ena kopija v arhiv, ena k I (tajništvo). Pod opombo imamo označeni dve številki 771 — datum 4. 8. 45; številka pisma 114, datum prihoda 6. 8. 45; okrajni NOO Milje-Dolina; predmet — sodniki — negativen odgovor na poizvedbo; dano I. — ad acta — opombe — 685 in številka 878 — datum 8. 8. 45 številka pisma 435; datum prihoda 9. 8. 45; Comitato Distretuale di Liberazione Nazionale Monfalcone; predmet: sodniki — negativen odgovor; dano I; ad acta; — opomba 685.

Za leto 1946 so uvedli kombinirani delovodnik, kjer je pri vsaki številki že vnaprej po obrazcu rezervirano mesto za več dopisov (pet) o isti zadevi. Ugotovimo pa lahko, da spisi, vpisani pod isto številko, niso bili združeni; temveč so se držali kronološkega principa in so jih razvrstili po datumih.

Dosledno so se tega uradniškega poslovanja držali pri tržaškem okrožju, ne moremo pa to trditi za vse okraje, kjer je bilo dosti odvisno od sposobnosti administratorja, ki je vodil uradniško poslovanje. Lahko rečemo, da je bilo poslovanje po okrajih različno. Vzorno je bilo v okraju Milje-Dolina, Nabrežina, pa tudi v okraju Sežana, medtem ko zaostaja okraj Tržič.

VSEBINSKI OPIS GRADIVA TRŽAŠKEGA OKROŽJA IN OKRAJEV MILJE-DOLINA, NABREŽINA, TRŽIČ, SEŽANA

Celotno gradivo tržaškega okrožja in okrajev obsega 130 fasciklov. Od tega odpade na samo tržaško okrožje 58 fasciklov. Gradivo je razdeljeno po odsekih. Časovno zajema leta 1944—1947.

1. Tajništvo (I)

Gradivo je zbrano kronološko, obsega 3 fascikle, vsebuje pa dopisovanje s PNOO, z okraji in KNOO, z odseki, ter poročila.

2. Upravno-politična komisija za Trst

Obsega 11 fasciklov, tu so zbrana poročila okrajev, KNOO, odsekov, zapiski sej okrožja, okrajev KNOO. Pod upravno-politično komisijo je sodil tudi javni tožilec, zato so v tem fasciklu zbrani vsi odloki, navodila, okrožnice ministrstva za narodno vlado Slovenije, kazenske zadeve. Ohranjenih je več delovodnikov (označeni za posamezne oddelke Kr, Su, A, SnR, K, G, ON, Pov.), če ni delovodnika, je vpisnik v mapi, kjer je označena zap. št., datum prihoda, izdaje, številka, kratka vsebina. Pri javnem tožilcu so spisi oštevilčeni po zaporedju datumov.

3. Odsek za notranje zadeve (II)

Označen je z rimsko II. Obsega 8 fasciklov. Vsebinske skupine so postavljene v kronološko zaporedje. Tu je shranjeno gradivo statističnega oddelka, in sicer najrazličnejši statistični podatki (število prebivalstva, rojstva, smrti, poroke; internirani, padli, talci, pogrešani; sezname KNOO, članov, statistike vasi; vojne škode itd.; — gradivo anagrafskega oddelka; — gradivo odseka za izgradnjo narodne oblasti (rimska št. III), sejni zapisniki okrožja, okrajev, KNOO, poročila o volitvah; tečaji, ohranjena sta tudi dva delovodnika za leti 1945, 1946.

4. Personalni odsek (IV)

Obsega 1 fascikel, hrani pa sezname osebja, zaposlenega pri okrožju, okrajih ter kartotečne pole članov, ki so zaposleni pri okrožju.

5. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

Zajema dva fascikla, urejena sta po datumih, vsebujeta pa razne statistike, popise škode, tehnična poročila in navodila, načrte. Ohranjen je delovodnik za leta 1944/1945/1946.

6. Odsek za trgovino in preskrbo (VIII)

Vsebuje gradivo iz leta 1945/1946, urejeno kronološko. Akti v zvezi s preskrbo okrajev in krajev, poročila, statistike. Gradivo je zbrano v dveh fasciklih, ohranjen je delovodnik za meseca maj, junij 1945.

7. Prometni odsek (XIII)

Spisi so hranjeni v dveh fasciklih, obsegajo leti 1945/1946 ter poročila o delu odseka, sezname motornih vozil, materiala, uslužbencev, različne račune.

8. Odsek za industrijo in rudarstvo (XI)

Obsega 1 fascikel. Gradivo tega odseka zajema poročila odseka, statistične podatke, popise vojne škode, sezname objektov.

9. Odsek za kmetijstvo (XII)

Obsega 1 fascikel. Dostikrat je skupaj z odsekom za gozdarstvo, zato ima lahko tudi številko XIV. Ohranjeni so razni popisi živine, orodja, strojev, poročila, sezname vasi.

10. Odsek za prosveto (VII)

Vsebuje 3 fascikle za leti 1945/1946. Hrani akte oddelka za šolstvo (popisi dijakov, učiteljstva, zgradb), oddelka za fizkulturo, poročila o prireditvah, društvih, zborih itd.

11. Odsek za finance (V)

Zajema tri fascikle, gradivo za leti 1945/1946, delovodnik za leti 1945/1946.

12. Odsek za zdravstvo (XV)

Obsega 1 fascikel, v glavnem mesečna in tedenska poročila iz okrajev.

13. Odsek za socialno skrbstvo (VI)

Ta odsek je razvil zelo široko področje delovanja. Ohranjenih je 13 fasciklov in sicer za leta 1945/1946/1949. Tu so dopisi oddelkov za mladinsko skrbstvo (seznami za kolonije, zdravilišča, podpora za sirote), oddelek za invalide, začasne podpore, bolniška blagajna nameščencev, trije delovodniki za leta 1945/1946/1947.

14. Prometno odpravna pisarna

Tu se hrani 7 fasciklov. Ohranjena sta tudi delovodnika za leto 1945 enostavni (1—2770) in za leto 1946 kombinirani (1—3327) ter abecedni register.

OKRAJ MILJE-DOLINA

Fond okraja Milje-Dolina obsega 19 fasciklov. Pri okraju so delovali naslednji odseki:

1. Tajništvo (I)

Tajništvo oznake I a, pod katerega sta sodila še odsek za izgradnjo ljudske oblasti — I c, ter personal I b.

2. Notranje zadeve s statistiko (II)

7 fasciklov, ki vsebujejo poročila okraja, KNOO, odsekov, sejne zapisnike, statistične podatke. Ohranjeni so tudi delovodniki, enostavni in kombinirani, 2 registra in indeks (št., sezone, data, lettere, komu, podpis).

3. Odsek za prosveto (VII)

2 fascikla, vrsta dopisov v zvezi s šolstvom v okraju in po vaseh, poročila o kulturnih prireditvah, društvih ter kombiniran delovodnik za leti 1945/1946 in register.

4. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

1 fascikel, popisi vojne škode, materiala, poročila, podatki o zadrugi vojnih oškodovancev in njenem delovanju v tem okraju. Leta 1945/1946, januar 1947.

5. Personalni odsek (IV), finance (V)

3 fascikli, ohranjeni so seznami članov okraja in krajev, personalne pole, itd.

6. Odsek za trgovino in preskrbo (VIII)

3 fascikli, ki hranijo spise v zvezi z oskrbo in prehrano v okraju, popise obrtnikov, trgovcev ter delovodnik za leto 1946.

7. Odsek za kmetijstvo in zadružništvo (XII)

1 fascikel in delovodnik 1945/1947.

8. Odsek za socialno skrbstvo (VI)

2 fascikla, vsebujeta razne sezname za podpore, kolonije, poročila, 2 delovodnika 1945/1946/1947.

V okraju Milje-Dolina je deloval tudi odsek za zdravstvo in poverjenišтво za KUNI.

OKRAJ NABREŽINA

Fond okraja Nabrežina hrani 20 fasciklov. Zajema leta 1945/1946/1947. Delovali so naslednji odseki:

1. Predsedstvo (I)

Obsega 3 fascikle in hrani korespondenco z odseki.

2. Notranje zadeve (II)

3 fascikli — poročila KNOO, razni statistični podatki, sezname potnih dovolilnic, izkaznic; ohranjeni so tudi delovodniki za vsa tri leta.

3. Personalni odsek (IV)

1 fascikel s podatki o članih v KNOO, delovodnik za leto 1946.

4. Prometni odsek (XIII)

1 fascikel hrani spise o delovanju odseka v letu 1945. 2 delovodnika (1945).

5. Prosvetni odsek (VII)

Za leti 1945/1946 — poročila o delu odseka, prosvetnih društvih, proslavah, delovodnik za leti 1945/1946.

6. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

2 fascikla, hranijo sezname porušenih in požganih poslopij, poročila o delu, načrte za ceste (še iz predvojnega obdobja); delovodnik 1945, začetek 1946.

7. Kmetijski odsek in zadružništvo ter odsek za gozdarstvo (XIV)

Sestavljajo skupaj 1 fascikel, iz poročil, spisov dobimo jasno podobo o odsekih in njihovem delu v tem okraju. Ohranjena sta tudi delovodnik odseka za gozdarstvo (1946) in zadružništvo (1946).

8. Odsek za zdravstvo (XV)

1 fascikel — poročila o stanju v okraju in vaseh, delovodnik 1945/1946.

9. Odsek za finance (V)

2 fascikla, gradivo, ki hrani podatke o delu odseka, delovodnik za konec 1946 in začetek 1947.

10. Odsek za socialno skrbstvo (VI)

Gradivo je obširno, vsebuje 6 fasciklov, zastopani pa so oddelki za mladinsko skrbstvo, invalidsko skrbstvo, podpore, bolniška blagajna; 2 delovodnika za leti 1945/1946.

V okraju so imeli referenta za KUNI in odsek za industrijo in obrt.

OKRAJ TRŽIČ

Fond tržiškega okraja šteje 6 fasciklov. Gradivo je v primerjavi z drugimi okraji ali okrožjem dosti slabše ohranjeno. Treba je predvsem upoštevati, da je bilo delo in vodenje okraja zelo težko. Sedež okraja se je moral seliti, ZVU je Tržič ovirala dosti bolj kot druge okraje. Tu se hrani gradivo tudi že iz vojnega obdobja (od leta 1942 naprej). Večina spisov je v italijanskem jeziku.

Zastopani so bili naslednji odseki: 1. odsek za notranje zadeve — statistika, sejni zapisniki KNOO, 2. odsek za prosveto — podatki o krajevnih društvih, 3. odsek za trgovino in preskrbo — preskrba vasi in mestnih rajonov, 4. odsek za izgradnjo narodne oblasti — rezultati volitev v letih 1944/1945/1946, 5. finančni odsek, 6. odsek za industrijo in obrt, 7. odsek za kmetijstvo, 8. odsek za obnovo in gradnjo.

Gradivo sem že uredila kronološko, potrebna pa bo še nadaljna tehnična ureditev, tako da bi se mape istih odsekov, ki so sedaj pomešane v različnih fasciklih, združile.

OKRAJ SEZANA

Fond obsega 22 fasciklov, časovno zajema leta 1945/1946/1947, nekaj spisov pri posameznih odsekih pa je iz leta 1944. V okraju so delovali naslednji odseki:

1. Tajništvo (I)

Obsega 3 fascikle, ki hranijo korespondenco tajništva z odseki, KNOO in 4 delovodnike za leta 1945/1946/1947.

2. Odsek za notranje zadeve (II)

Gradivo oddelka za statistiko, anagrafskega oddelka, sejni zapisniki okrajev, KNOO, 2 delovodnika 1945/1946, skupaj 6 fasciklov.

3. Prometni odsek (XIII)

1 fascikel — razni popisi prevoznih sredstev, računi.

4. Prosvetni odsek (VII)

3 fascikli, kjer so zbrani spisi oddelka za šolstvo, zapisi o sporedih, prireditvah, poročila okrajnih in krajevnih prosvetnih referentov; delovodnik za leto 1945.

5. Odsek za izgradnjo narodne oblasti (III)

1 fascikel — rezultati volitev v KNOO, volilni sezname, spisi v zvezi s tečaji, delovodnik za konec leta 1945 in začetek leta 1946.

6. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

1 fascikel — razni popisi vojne škode, materiala, stanja cest, javnih zgradb. delovodnik 1945.

7. Odsek za kmetijstvo in odsek za gozdarstvo

Tvorita 1 fascikel.

8. Personalni odsek, odsek za zdravstvo in KUNI

Tvorijo 1 fascikel.

9. Agit.-prop.

2 fascikla — hrani v glavnem sejne zapisnike in korespondenco s KNOO.

10. Sežana pod ZVU

Tvori 1 fascikel.

Zadnja dva fascikla, označena z razno, je potrebno preurediti, ker vsebujeta gradivo različnih odsekov — odsek za industrijo, socialno skrbstvo, finance in še nekaterih drugih.

NEPOSREDNI PRIPOMOČKI ZA NAJDBO GRADIVA

Večina gradiva je bila urejena na ta način, da so spise združili po vsebini in jih postavili v kronološko zaporedje. V primerih, ko spisi niso bili kronološko razvrščeni, sem jih uredila po datumih.

Gradivo tržaškega okrožja in okrajev Milje-Dolina, Nabrežina, Tržič ter Sežana je urejeno do take mere, da ga je mogoče uporabljati v raziskovalne namene. Izdelan je razčlenjen popis, ki vsebuje številko fascikla, mape in ovoja, datum, vsebino in morebitne opombe. Posebej so izdelani kartotečni listi za časopise, letake, brošure in tiskane okrožnice.

Pri nadaljnjem delu bo poudarek predvsem na tehnični ureditvi.

ZAKLJUČEK

Na koncu lahko ugotovimo, da je imela zgodovinska vloga PNOO za tržaško področje ogromen pomen. Kljub temu da je bila okrožju, okrajem in krajevnim narodnoosvobodilnim odborom z ukazom številka 11, 11. avgusta 1945

vezeta oblastna funkcija, je njihovo delo teklo naprej do konca leta 1946. Mar-sikje na podeželju, kjer ZVU ni imela starega upravnega aparata, na katerega bi se oprla, je bila prisiljena sodelovati z narodnoosvobodilnimi odbori. O takem dvovladju lahko govorimo v okraju Sežana, kjer so zavezniki pustili ljudsko oblast do konca leta 1945.

Delovni krog narodnoosvobodilnih odborov se je leta 1946 zmanjšal, delo-vanje pa ni prenehalo. KNOO so še vedno obravnavali vaše probleme in jih reševali po svoji moči in s pomočjo ljudstva. Odborniki so se dokaj redno se-stajali na sejah in podajali poročila enkrat mesečno na zborih volilcev. Prav tako kot krajevni so delovali okrajni narodnoosvobodilni odbori. Na ta način so si ljudje skušali sami izboljšati svoje stanje ter dokazati, da so le odbor-niki, ki so jih sami izvolili, upravičeni zastopati njihove interese.

Spomladi 1946 ob prihodu mednarodne zavezniške komisije ji je ljudstvo pripravilo veličasten sprejem. Izdelanih je bilo ogromno resolucij, ki so opozar-jale in dokazovale, da je to ozemlje slovensko, in na njihovo pripadnost jugo-slovanski skupnosti.

Neofašizem pa je rasel v ozračju, ki ga je ustvarila popustljiva politika ZVU. To je slovensko ljudstvo na novo krepko občutilo. V Trstu so stari in novi fašisti opustošili prostore Enotnih sindikatov, Zveze primorskih partiza-nov, Mestnega osvobodilnega sveta in delno prostore PNOO.

V veliki stavki demokratične javnosti proti fašizmu julija 1946 je PNOO organiziral izdatno pomoč po okrožjih, okrajih in vaseh za stavkajoče.

Pariška mirovna konferenca je odločila drugače. Zato je bilo 31. decembra 1946 ukinjeno tržaško okrožje in 25. februarja 1947 je bil v dnevnem tisku objavljen poseben »Proglas«, ki nosi datum 23. februar 1947, v katerem je re-čeno, da se »PNOO poslavlja z željo, da bi bil ta cilj, ki je bil tudi cilj nje-govih naporov, čimprej dosežen v trajno pomirjenje in srečo primorskega ljud-stva«.

Večino podatkov, ki sem jih uporabila pri opisu historiata gradiva, sem črpala iz gradiva teh fondov.